

Sygn. akt III CZP 116/10

UCHWAŁA

Dnia 21 stycznia 2011 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Jacek Gudowski (przewodniczący)

SSN Grzegorz Misiurek

SSN Irena Gromska-Szuster (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa Renaty B.

przeciwko Gminie Miejskiej K.

o zapłatę,

po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym

w dniu 21 stycznia 2011 r.,

zagadnienia prawnego przedstawionego

przez Sąd Okręgowy

postanowieniem z dnia 14 października 2010 r.,

„Czy niewskazanie przez gminę w postępowaniu egzekucyjnym dotyczącym opróżnienia lokalu mieszkalnego - pomieszczenia tymczasowego, o którym mowa w art. 1046 § 4 k.p.c. w sytuacji wykonania przez komornika obowiązków określonych w § 2 ust. 1 i 2 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania w sprawach o opróżnienie lokalu lub pomieszczenia albo o wydanie nieruchomości oraz szczegółowych warunków, jakim powinno odpowiadać tymczasowe pomieszczenie (Dz.U. z 2005 r. Nr 17 poz. 155) - może rodzić po stronie gminy odpowiedzialność odszkodowawczą wobec właściciela lokalu objętego egzekucją, w szczególności opartą o art. 417 § 1 k.c.?”

podjął uchwałę:

Gmina może ponosić wobec właściciela lokalu odpowiedzialność na podstawie art. 417 § 1 k.c. za szkodę wyrządzoną niewskazaniem pomieszczenia tymczasowego, o którym mowa w art. 1046 § 4 k.p.c.

Uzasadnienie

Sąd Rejonowy wyrokiem z dnia 10 maja 2010 r. zasądził od pozwanej Gminy Miejskiej K. na rzecz powódki Renaty B. określone w wyroku kwoty przyjmując, że pozwana ponosi odpowiedzialność na podstawie art. 417 k.c. za szkodę wyrządzoną powódce wskutek niewskazania – w toku egzekucji obowiązku opróżnienia lokalu mieszkalnego stanowiącego własność powoda – pomieszczenia tymczasowego, do którego dłużnik mógłby zostać przekwaterowany. Stwierdził, że obowiązek wskazania takiego pomieszczenia nakłada na gminę art. 1046 § 4 k.p.c. W rezultacie uwzględnił roszczenie odszkodowawcze powoda w zakresie, w jakim uznał je za wykazane.

Pozwana zaskarżyła ten wyrok apelacją, zarzucając między innymi naruszenie art. 1046 § 4 k.p.c. w zw. z art. 417 k.c. przez uznanie, że na gminie ciąży obowiązek odszkodowawczy z tytułu niedostarczenia pomieszczenia tymczasowego.

Rozpoznając apelację, Sąd Okręgowy powziął poważne wątpliwości, którym dał wyraz w zagadnieniu prawnym przedstawionym Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia na podstawie art. 390 § 1 k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z art. 1046 § 4 k.p.c., wykonując obowiązek opróżnienia lokalu służącego zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych dłużnika na podstawie tytułu wykonawczego, z którego nie wynika prawo dłużnika do lokalu socjalnego lub zamiennego, komornik wstrzyma się z dokonaniem czynności do czasu, gdy gmina wskaże tymczasowe pomieszczenie lub gdy dłużnik znajdzie takie pomieszczenie. Według zaś art. art. 1046 § 5 k.p.c., komornik nie może wstrzymać się z dokonaniem czynności, jeżeli wierzyciel wskaże tymczasowe pomieszczenie, o którym mowa w § 4. Uregulowania powyższe zostały wprowadzone do art. 1046 k.p.c. na podstawie art. 1 pkt 194b ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 172, poz. 1804) i weszły w życie z dniem 5 lutego 2005 r.; ich rozwinięcie znalazło wyraz

w przepisach rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania w sprawach o opróżnienie lokalu lub pomieszczenia albo wydania nieruchomości oraz szczegółowych warunków, jakim powinno odpowiadać tymczasowe pomieszczenie (Dz. U. Nr 17, poz. 155). Podyktowane one zostały – jak wynika z uzasadnieniu rządowego projektu ustawy nowelizującej - zamiarem ustawodawcy zapobieżenia tzw. eksmisjom na bruk. Wprowadzone rozwiązanie oparto na założeniu, że dokonywanie eksmisji z lokalu mieszkalnego bez dania eksmitowanemu jakiegokolwiek pomieszczenia jest niehumanitarne i nie może być dopuszczone przez prawo. Z tego względu w art. 1046 § 4 k.p.c. przewidziano obowiązek dostarczenia eksmitowanemu dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia. Jakkolwiek z rozwiązaniem takim nie wiązano nadziei na usprawnienie egzekucji dotyczącej opróżnienia lokalu, jednak zdecydowano się na nie ze względów humanitarnych (druk nr 965, Sejm IV kadencji, s. 28).

Sądu Okręgowego powziął wątpliwość, czy niewskazanie przez gminę pomieszczenia tymczasowego może uzasadniać jej odpowiedzialność za wyrządzoną przez to szkodę właścicielowi lokalu na podstawie art. 417 § 1 k.c., przewidującego odpowiedzialność Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego oraz innych osób prawnych wykonujących władzę publiczną za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu tej władzy. Według powołanego przepisu, przesłankami odpowiedzialności są: szkoda, fakt jej wyrządzenia przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu władzy publicznej oraz łączący te zdarzenia normalny związek przyczynowy.

Stwierdzenie poniesienia szkody przez właściciela lokalu w następstwie niewskazania przez gminę pomieszczenia tymczasowego oraz wystąpienia adekwatnego związku przyczynowego między tym zaniechaniem a szkodą nie nastręcza większych trudności. W przypadku niewskazania tymczasowego pomieszczenia wierzyciel (właściciel lokalu) z reguły ponosi szkodę, ponieważ musi tolerować zajmowanie jego lokalu przez osoby nieuprawnione, nie może w dalszym ciągu korzystać z lokalu i pobierać pożytków; jest też poważnie ograniczony

w możliwości dysponowania lokalem. Spełnienie tych przesłanek odpowiedzialności zostało ustalone w rozpoznawanej sprawie. Problematyczna natomiast pozostaje kwestia, czy zaniechanie przez gminę wskazania pomieszczenia tymczasowego może być kwalifikowane jako zachowanie niezgodne z prawem; jej przesądzenie wymaga udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy istnieje norma prawna nakładająca na gminę obowiązek wskazania pomieszczenia tymczasowego. Trzeba bowiem mieć na uwadze, że - w świetle art. 417 § 1 k.c. - niezgodność z prawem działania wyrażającego szkodę nie jest synonimem bezprawności cywilnej rozumianej jako sprzeczność określonego zachowania z porządkiem prawnym, a więc z przepisami prawa i zasadami współżycia społecznego; pojęcie to jest treściowo węższe i odnosi się do działań naruszających jedynie normy prawne (zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 września 2003 r., I CK 51/02, niepubl. i z dnia 5 sierpnia 2004 r., III CK 332/03, niepubl.). Zaniechanie działania władzy publicznej obejmuje tylko te sytuacje, w których obowiązek określonego działania władzy publicznej jest skonkretyzowany w przepisie prawa i można ustalić, na czym konkretnie miałyby polegać zachowanie organu władzy publicznej, aby do szkody nie doszło (zob. wyroki Sądu Najwyższego: z 26 marca 2003 r., II CKN 1374/00, niepubl. i z dnia 28 kwietnia 2005 r., III CK 367/04, Biul. SN 2005, nr 7, poz. 14).

Rozważyć zatem należy, czy źródłem obowiązku gminy wskazania tymczasowego pomieszczenia może być art. 1046 § 4 k.p.c., gdyż wprowadzone w nim rozwiązanie wywołało wątpliwości leżące u podłoża przedstawionego zagadnienia prawnego. Normatywna treść tego przepisu była już dwukrotnie przedmiotem analizy Trybunału Konstytucyjnego.

W uzasadnieniu wyroku z dnia 4 grudnia 2007 r., K 26/05 (OTK-A 2007, z. 11A, poz. 153) Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że art. 1046 § 4 k.p.c., zasadniczo zawiera normę skierowaną do komornika prowadzącego egzekucję obowiązku opróżnienia lokalu służącego zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych; nakazuje komornikowi wstrzymanie egzekucji do czasu, gdy gmina wskaże dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia. Użyty w tym przepisie zwrot „wskaże” – zgodnie z dyrektywami wykładni językowej – należy odczytywać jako obowiązek wyznaczenia tymczasowego pomieszczenia przez gminę. Podobnym terminem ustawodawca posłużył się w art. 16 ustawy z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie

praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2005 r. Nr 31, poz. 266 ze zm.; dalej: „u.o.p.l.”), zgodnie z którym wyroków sądowych nakazujących opróżnienie lokalu nie wykonuje się w okresie od 1 listopada do 31 marca roku następnego włącznie, jeżeli osobie eksmitowanej nie wskazano lokalu, do którego ma nastąpić przekwaterowanie. Wniosek powyższy potwierdza wykładnia celowościowa, gdyż wprowadzenie rozwiązania przyjętego art. 1046 § 4 k.p.c. ma zapobiegać tzw. eksmisjom na bruk, co wiąże się z obowiązkiem dostarczenia eksmitowanemu dłużnikowi jakiegoś pomieszczenia.

Trybunał Konstytucyjny uznał, że z obowiązkiem wstrzymania egzekucji skorelowany jest obowiązek gminy dostarczenia dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia. Wskazanie takiego pomieszczenia przez gminę zawarte w art. 1046 § 4 k.p.c. przywołuje formalnie wspomniany obowiązek gminy, ale jego treść normatywna wynika z przepisów ustawy o ochronie praw lokatorów. Zgodnie z art. 4 u.o.p.l., tworzenie warunków zaspokajania potrzeb mieszkaniowych wspólnoty samorządowej należy do zadań własnych gminy (ust. 1), przy czym gmina na zasadach i w wypadkach przewidzianych w ustawie zapewnia lokale socjalne i lokale zamienne, a także zaspokaja potrzeby mieszkaniowe gospodarstw domowych o niskich dochodach (ust. 2). Z kolei w myśl art. 20 ust. 1 i ust. 2a u.o.p.l., zadania określone w art. 4 tej regulacji gmina może wykonywać wykorzystując nie tylko własny zasób mieszkaniowy, ale również lokale wynajęte od innych właścicieli. Wprawdzie art. 1046 § 4 k.p.c. sugeruje, że umowa, na podstawie której udostępniane jest tymczasowe pomieszczenie, powinna zostać zawarta na czas oznaczony, co – uwagi na treść art. 20 ust. 2 w związku z ust. 3 u.o.p.l. - uniemożliwiłoby przeznaczenie na ten cel lokali stanowiących mieszkaniowy zasób gminy, nie wyklucza to jednak - w świetle art. 4 ust. 3 u.o.p.l. - możliwości wskazania tymczasowego pomieszczenia "w inny sposób". Zgodnie bowiem z art. 20 ust. 2a u.o.p.l. gmina może także, w celu wykonywania zadań, o których mowa w art. 4 ustawy, wynajmować lokale od innych właścicieli i podnajmować je osobom, których gospodarstwa domowe osiągają niski dochód. Na gruncie art. 1046 § 4 k.p.c. w związku z art. 4 ust. 2 u.o.p.l. należy zatem uznać, iż przewidzianym w ustawie (w art. 1046 § 4 k.p.c.) wypadkiem, w którym gmina

obowiązana jest zaspokoić potrzeby mieszkaniowe określonych osób, jest udostępnienie tymczasowego pomieszczenia.

Trybunał Konstytucyjny wyrażając powyższy pogląd miał na uwadze, że podstawy prawnej działania organu władzy publicznej nie powinna stanowić norma rozczłonkowana, konstruowana na podstawie kilku przepisów prawnych. Uznał jednak, że norma podstawowa zawarta w art. 1046 § 4 k.p.c., skierowana do komornika, jest wystarczająco określona, aby mógł on ją stosować. Ostatecznie przyjął, że przepis ten jest zgodny z art. 2 w związku z art. 7 i nie jest niezgodny z art. 167 ust. 1 i 4 Konstytucji. W związku z dostrzeżonymi uchybieniami legislacyjnymi, postanowieniem z dnia 4 marca 2008 r., S 2/02 (OTK-A 2008, z. 2, poz. 33) zasygnalizował Sejmowi potrzebę podjęcia inicjatywy ustawodawczej w celu jasnego określenia w ustawie o ochronie praw lokatorów obowiązków gminy, związanych ze wskazaniem tymczasowego pomieszczenia, o którym mowa w art. 1046 § 4 k.p.c. Zwrócił również uwagę na to, że niezbędne jest zakreślenie terminów udostępnienia pomieszczenia tymczasowego, uregulowanie zasad dochodzenia roszczeń odszkodowawczych przez właścicieli oraz ustalenia odpłatności za korzystanie z pomieszczenia tymczasowego. Zasygnalizował również potrzebę zagwarantowania ochrony członkom rodziny osoby, w stosunku do której orzeczono nakaz opróżnienia lokalu ze względu na znęcanie się nad rodziną.

Odmienne stanowisko Trybunał Konstytucyjny zajął w wyroku z dnia 4 listopada 2010 r., K 19/06 (OTK-A 2010, z. 9A, poz.96), w którym orzekł, że art. 1046 § 4 k.p.c. jest niezgodny z art. 2 i wynikającą z niego zasadą prawidłowej legislacji, z art. 45 ust. 1 oraz art. 64 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji, a ponadto w zakresie, jakim dotyczy wykonania obowiązku opróżnienia lokalu mieszkalnego orzeczonego wyrokiem sądowym z powodu znęcania się nad rodziną, jest niezgodny także z art. 71 ust. 1 Konstytucji, odraczając termin utraty mocy obowiązującej tego przepisu o 12 miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku.

W uzasadnieniu powtórzył swoje wcześniejsze stanowisko, że art. 1046 § 4 k.p.c. wyraża zasadniczo normę postępowania egzekucyjnego skierowaną do komornika i jako taki jest jasny oraz możliwy do stosowania. Zauważył również, że

przepis ten zawiera elementy dalszych norm określających czynności stron postępowania o opróżnienie lokalu, tj. dłużnika, wierzyciela, ponadto także gminy. Stwierdził, że stopień niedookreśloności regulacji prawnej przewidzianej w tym przepisie, interpretowanej łącznie z art. 1046 § 5 k.p.c., jest tak znaczny i dotyczy tak wielu elementów, że uniemożliwia jednoznaczne ustalenie sytuacji (praw i obowiązków) podmiotów prawa (dłużnika, wierzyciela, gminy). Nie pozwala ona na przyjęcie, że gmina ma obowiązek wskazania tymczasowego pomieszczenia, rozumiany jako obowiązek jego zapewnienia, jeśli nie znajdzie go dłużnik ani nie wskaże wierzyciel. Normy nakładającej na gminę taki obowiązek nie da się również wyprowadzić z art. 75 ust. 1 Konstytucji, ani z art. 4 ust. 1 i 2 u.o.p.l. Ze względu na brak określoności norm zawartych w art. 1046 § 4 k.c. nie można - w obecnym stanie prawnym - mówić o odpowiedzialności odszkodowawczej gmin. Wprowadzanie do porządku prawnego przepisów, które tworzą regulacje prawne niekonsekwentne i niedające się pogodzić z innymi przepisami ustawowymi w drodze akceptowanych metod wykładni jest niezgodne z zasadą prawidłowej legislacji.

Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że - wobec niezrealizowania przez ustawodawcę wskazań zawartych w postanowieniu sygnalizacyjnym (S 2/08) - straciło aktualność stanowisko wyrażone w wyroku z dnia 4 grudnia 2007 r. co do zgodności zaskarżonego przepisu z art. 2 Konstytucji i wynikającej z niego zasady prawidłowej legislacji.

W świetle argumentacji przytoczonej w uzasadnieniach obu powołanych wyroków, nie ulega wątpliwości, że ocena, czy istnieje norma przewidująca obowiązek gminy dostarczenia tymczasowego pomieszczenia eksmitowanemu dłużnikowi nie może być oderwana od treści art. 1046 § 4 k.p.c. W orzecznictwie Sądu Najwyższego ugruntował się pogląd, zgodnie z którym, w razie odroczenia - na podstawie art. 190 ust. 3 Konstytucji - utraty mocy obowiązującej określonego przepisu, zachowuje on swoją moc przez wskazany w orzeczeniu okres, wobec czego sądy i inne organy państwowe powinny stosować go nadal. Prospektywny skutek orzeczeń odroczonych oznacza także, że do czasu upływu terminu wskazanego w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego nie ma możliwości wznowienia postępowania, z wyjątkiem spraw, w których orzeczenie

o niekonstytucyjności normy prawnej zapadło na skutek pytania przedstawionego przez sąd (por. uchwały: z dnia 3 lipca 2003 r., III CZP 45/03, OSNC 2004, nr 9, poz. 136 i z dnia 24 stycznia 2004 r., III CZP 112/03, OSNC 2005, nr 4, poz. 61 oraz wyroki: z dnia 29 marca 2000 r., III RN 96/98, OSNAPUS 2000, nr 13, poz. 500, z dnia 18 sierpnia 2005 r., V CK 98/05, OSNC 2006, nr 7-8, poz. 124; z dnia 20 kwietnia 2006 r., IV CSK 28/06, OSNC 2007, nr 2, poz. 31; z dnia 20 kwietnia 2006 r., IV CSK 38/06, nie publ.). Rozstrzygając przedstawione zagadnienie prawne Sąd Najwyższy nie ma zatem podstaw do odmowy stosowania art. 1046 § 4 k.p.c. oraz uchylenia się od dokonania we własnym zakresie oceny skutków uznania tego przepisu za sprzeczny z Konstytucją (zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 czerwca 2006 r. V CSK 133/06, niepubl.).

Analizując rozbieżne stanowiska Trybunału Konstytucyjnego w kwestii zgodności art. 1046 § 4 k.p.c. z art. 2 Konstytucji i wynikającej z niego zasady prawidłowej legislacji, trzeba zauważyć, że w istocie wyrażone one zostały w oparciu o te same, lecz odmiennie ocenione, przesłanki. W uzasadnieniu wyroku z dnia 5 grudnia 2007 r. Trybunał Konstytucyjny dostrzegł niejasność i nieprecyzyjność art. 1046 § 4 k.p.c. utrudniające zrekonstruowanie normy prawnej nakładającej na gminę obowiązek dostarczenia dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia. Mimo nasuwających się wątpliwości oraz stwierdzonych uchybień legislacyjnych uznał jednak, że jest to zadanie wykonalne i do takiego rezultatu prowadzą wyniki wykładni językowej, celowościowej oraz systemowej tego przepisu, uwzględniającej treść art. 4 ust. 1-3 i art. 20 ust. 2a u.o.p.l. Konstatacja ta zaważyła na ocenie, że nie ma podstaw, aby orzec, iż art. 1046 § 5 k.p.c. jest niezgodny z art. 2 w związku z art. 7 Konstytucji.

Stanowisko to trzeba uznać za przekonujące. Cel, jaki przyświecał ustawodawcy przy wprowadzaniu art. 1046 § 4 k.p.c. wskazuje jednoznacznie na zamiar sprzężenia obowiązku komornika wstrzymania się z dokonaniem czynności egzekucyjnych z obowiązkiem gminy dostarczenia dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia. Przyjęcie odmiennego zapatrywania – na co zwrócił uwagę również Trybunał Konstytucyjny - czyniłoby egzekucję obowiązku opróżnienia lokalu, służącego zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych dłużnika, w zasadzie, iluzoryczną.

Taką wykładnię art. 1046 § 4 k.p.c., która godziłaby w zasadnicze cele i funkcje postępowania egzekucyjnego, trzeba odrzucić.

Pogłębiona w uzasadnieniu wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 listopada 2010 r. ekspozycja trudności interpretacyjnych dotyczących art. 1046 § 4 k.p.c. oraz przepisów ustawy o ochronie praw lokatorów, możliwych do usunięcia w procesie ich wykładni, nie przemawia na rzecz stanowiska przeciwnego. Wątpliwe jego uzasadnienie stanowią brak realizacji przez ustawodawcę wskazań zawartych w postanowieniu sygnalizacyjnym oraz problemy - natury systemowej - na jakie napotykają gminy, nie mogąc zapewnić dłużnikowi pomieszczenia tymczasowego (zob. uzasadnienie zdania odrębnego zgłoszonego do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 listopada 2010 r.).

Akceptacja poglądu, zgodnie z którym wykładnia art. 1046 § 4 k.p.c. w związku art. 4 ust. 1-3 i art. 20 ust. 2a u.o.p.l. pozwala zrekonstruować normę prawną nakładającą na gminę obowiązek dostarczenia dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia, otwiera drogę do zastosowania – w razie naruszenia tego obowiązku – art. 417 § 1 k.c. Wypada odnotować, że możliwość dochodzenia odszkodowania na podstawie tego przepisu za szkodę wyrządzoną przez gminę wskutek zaniechania obowiązku wskazania dłużnikowi tymczasowego pomieszczenia dopuszcza również doktryna.

Należy zauważyć, że Trybunał Konstytucyjny, wyrażając w uzasadnieniu wyroku z dnia 4 listopada 2010 r. pogląd przeciwny, nie dostrzegł - mimo braku szczegółowego uregulowania - przeszkód do dochodzenia przez wierzyciela wobec gminy roszczenia odszkodowawczego na podstawie art. 417 k.c. w sytuacji, w której jest ona zobowiązana zapewnić pomieszczenie tymczasowe dłużnikowi, wobec którego orzeczono nakaz opróżnienia lokalu z powodu znęcania się nad rodziną. Wymaga przy tym podkreślenia, że istnienie takiego obowiązku Trybunał Konstytucyjny wyinterpretował z treści z art. 71 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji.

Przesuwając moment derogacji art. 1046 § 4 k.p.c. o dwanaście miesięcy Trybunał Konstytucyjny wskazał, że natychmiastowe wyeliminowanie tej regulacji

z porządku prawnego spowodowałyby dopuszczalność wykonania eksmisji z lokalu mieszkalnego bez ustalenia, że dłużnikowi przysługuje lokal lub pomieszczenie, do którego może nastąpić przekwaterowanie albo bez zapewnienia pomieszczenia tymczasowego. Podkreślił przy tym, że takiego stanu rzeczy nie można pogodzić zarówno ze standardami konstytucyjnymi, jak i prawno międzynarodowymi. Uznanie, że do chwili utraty mocy obowiązującej tego przepisu gmina ma obowiązek dostarczyć eksmitowanemu dłużnikowi tymczasowe pomieszczenie pozwala zrealizować nie tylko ten cel, ale również zabezpieczyć interesy właściciela, którego lokal może nie zostać opróżniony, mimo prawomocnego orzeczenia sądu.

Z tych względów Sąd Najwyższy udzielił odpowiedzi, jak w uchwale (art. 390 § 1 k.p.c.).